

Dušan Miklja

MIRIS
LOŠEG
DUVANA

■ Laguna ■

Copyright © 2014 Dušan Miklja
Copyright © 2014 ovog izdanja, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

MIRIS
LOŠEG
DUVANA

SADRŽAJ

I	
HORIZONTI	9
Prvi prizor rata	13
Preživljavanje	24
Zemljanci i „amerikanci“	63
Kratko vreme blistavosti	82
Uputstva za privatnu upotrebu	93
Očev drugi povratak	101
Okretne igre.	119
Ubrzanje lične istorije	140
II	
OTISCI U PRAŠINI	167
Afrika	171
Konačnost.	242
Italija: gorak ukus lepote.	244

Trbuh sveta	268
Nadrealistička putovanja.	291
GUSTINA SVETOSTI.	312
VIZANTIJSKI BELEZI	321
Godine raspada.	327
<i>Grande place.</i>	338
<i>Roma: ancora una volta</i>	347
Epilog	357
Imenik	363
O autoru	371

I

HORIZONTI

Predeli detinjstva: s majkom

Otac uoči rata

Prvi prizor rata

Prvi prizor rata javio se u vidu vedrog prolećnog prepodneva i pustog raskršća na kojem se, tačno u ravni podrumskog prozora, zatekao usamljeni prolaznik. Kao da nije čuo sirene koje su upozoravale na vazдушnu opasnost, nije nimalo žurio, niti je bilo čime drugim pokazivao da je uplašen ili makar uznemiren. Da je, kojim slučajem, na ulicama bilo više ljudi, i među njima bi se izdvajao urednom, ali takođe staromodnom, gotovo arhaičnom odećom. Kao da je utekao sa maturalne svečanosti s kraja prošlog veka, na sebi je imao do grla zakopčani crni redengot, ispod kojeg se belela čipkana košulja. Za to doba godine neprikladno duboke cipele bile su tako marljivo „uglačane“ da su se na njima sasvim jasno ogledale okolne zgrade i golubovi na krošnjama lipa. Na glavi je imao šešir, takođe crne boje, na nosu naočare sa rožnatim okvirom, a u ruci je, što je zbog sunčanog dana bilo najčudnije, vrteo kišobran sa sjajnom sedefastom drškom.

Mogao je, tako odeven, da bude bilo šta, ali je najviše ličio na profesora koji nikuda ne ide „bez toplomera, termometra, padobrana i kišobrana“.

Ma koliko me je majka vukla nadole, držao sam se čvrsto za rešetke podrumskog prozora, zureći u usamljenog prolaznika koji je na raskršće ulica dospeo iz nekog drugog veka ili čak iz nekog drugog sveta.

Čim je prestalo zavijanje sirena, čulo se brujanje avionskih motora, a odmah potom rezak zvuk kao da oštro sečivo para samu nebesku utrobu. Najgora od svega je, ipak, bila tišina koja je, mada svedena na samo nekoliko trenutaka, čekanje na tresak bombe činila beskonačno dugim.

Dok su stanari koji su u podrumu potražili sklonište klečali, molili se bogu, sujeverno se krstili ili samo prostački psovali, ja sam piljio u ulicu. Raskršće, koje se do bombardovanja jasno videlo, sada je bilo prekriveno gustom, sivom koprenom, kao mrtvačkim pokrovom. Čekao sam strpljivo da se slegne prašina da bih, najpre ih tek nazirući, ugledao nejasne obrise, više nalik na kulise u pozorištu nego na kuće od opeke. Mada je na pločniku bilo šuta i stakla od popucalih prozora, sve zgrade bile su na broju.

Odmah mi je palo u oči da nešto ipak nedostaje. Raskršće je bilo sablasno pusto. Ne samo da na njemu više nije bilo „profesora“ već ni golubova koji su, pre bombardovanja, u jatima sletali na krošnje drveća.

Tražeci grozničavo bilo kakav trag živih bića, prvo sam „nasred raskršća“ ugledao omanji krater. Kraj njegovih ivica spazio sam kišobran sa sedefastom drškom, u lokvi krvi još drhtavo parče mesa, nepoderani halpcilinder i, što je bilo ravno čudu, čitave naočare.

Nikako nisam mogao da verujem da je to sve što je od „profesora“ ostalo. Zurio sam zbog toga, kao opčinjen, u ivice kratera, nadajući se da će uredni prolaznik u crnom redengotu nekako ipak uspuzati na površinu.

Dok sam uzalud čekao da se to dogodi, pažnju su mi privukli predmeti koji su, umesto da budu razbacani svuda unaokolo, bili uredno poređani jedni pored drugih, kao na izložbi. Kao da se nevidljiva ubilačka ruka starala ne samo o vrsti „mrtve prirode“ već i o njenoj kompoziciji.

Bio je to, kako je već rečeno, prvi prizor rata koji sam video. Uramljen u okviru prozora imao je vid nečeg bezna-
dežno konačnog, muzejske slike, na primer.

Mogao sam, naravno, da zamislim portrete umrlih ljudi, ali nikako nisam uspevaao da se pomirim sa slikom u kojoj se u tako zlokoban ram umesto čoveka, makar i mrtvog, smešta samo njegova jedna trošnost.

Bilo je to ne samo nepravično već i nezamislivo. Poželeo sam zbog toga da „profesor“ nekako izađe iz rama u koji ga je sudbina neopozivo smestila. Dreždao sam na podrumskom prozoru čekajući da se pojavi, celu noć, sve do zore. Uzalud me je majka svlačila na pod, na silu, naravno. Čim bi okrenula leđa, smesta bih se ponovo uspentrao do gvozdenih rešetki. Nisam maštao o nečemu neprirodnom, skidanju sa krsta, vaskrsnuću ili bilo čemu sličnom. Zamišljao sam, naprotiv, nešto sasvim obično, na primer da „profesor“, isto tako spokojno kao što je ulicom šetao, izađe iz kratera ili se, ako su zidovi jame previše strmi, uspuže uz njih.

Kada je vazдушna uzbuna konačno prestala, istrgnuo sam se iz majčinih ruku i otrčao do raskršća. Ma koliko pažljivo zaviorivao, nisam video ništa drugo osim haotično nabacane zemlje.

„Profesoru“ je, znači, pošlo za rukom da se iskrade a da to niko ne primeti, smešio sam se. Znao sam da će uspeti. Kako sam, uostalom, i za trenutak mogao da pomislim da od živog čoveka ništa neće ostati, a da će rožnate naočari, halpcilinder i kišobran sa sedefastom drškom biti sačuvani?

* * *

Moje prvo sećanje, kako iz toga proizlazi, doseglo je samo do šestoga aprila 1941. godine. Do onog dana kada su Nemci bombardovali Beograd. O mom postojanju pre toga svedočile su samo malobrojne crno-bele fotografije izrađene pola decenije ranije.

Na jednoj od njih, snimljenoj samo što sam prohodao, vidim se u košuljici, gole guzice, kako cmizdrim u čoporu isto tako oskudno odevene, musave dece. Na njoj se slučajno zatekla očeva majka Jelena, koja me pridržava da ne padnem, ili možda samo gura u „grupni portret bez dame“. Na toj, kao i na malom broju drugih sačuvanih fotografija, ona je, kako su u to vreme običavale žene njenih godina, sva u crnini, zabrađena takođe crnom maramom.

Na drugom snimku otac me, već manje plačljivog, drži u naručju. Da su obe fotografije snimljene u isto vreme, možda u istom danu, videlo se po mojoj košuljici, ali i po istom periferijskom pejzažu sa trošnim, prizemnim kućercima u pozadini.

Padalo je u oči da otac odudara od takve slike. Mada je bio samo u košulji (fotografija je očito nastala usred leta, u časovima najveće pripeke) imao je mašnu i čak skupoceni, otmeni držač za nju. Bio je takođe uredno očešljan na način na koji to čine igrači argentinskog tanga, sa kosom zabačenom unazad i, koliko se na starom snimku moglo videti, natopljenom briljantinom.

Iako su pomenuti snimci nesumnjivo svedočili o siromaštvu, nikako nisam mogao da se otmem utisku da je otac nekako u njih zalutao, štaviše da ne pripada svetu od kojeg se i pojavom i izgledom izdvajao.

Bio sam, sudeći po fotografijama, glavato dete. Majka Dragica zbog toga moj dolazak na svet umalo nije platila

glavom jer sam na rođenju težio više od četiri kilograma. Sirota žena se dugo porađala. Jedva je iz sebe istisnula tako krupno čudovište.

Sve do prve slike rata, čije sam čak i najsićušnije pojedivosti zapamtio, iz prethodnog života mi u sećanju ništa nije ostalo. Oca, na primer, nisam bio u stanju ni da zamislim. Da nije bilo fotografije na kojoj me drži u naručju, ne bih znao kako izgleda.

Kao da je neka nevidljiva ruka izoštrila blendu, odnosno podesila na pravu meru otvor na fotografskom aparatu, od prve slike rata svi viđeni prizori su kasnije u svest utiskivani sa velikom jasnoćom.

Osmatračnica

Osmatračnica sa koje sam posmatrao svet bila je u prizemnom stanu, te moji horizonti u detinjstvu nisu odmicali dalje od reda trošnih, naherenih šupa na kraju dvorišta. Naslanjale su se na sasušeno stablo, čije su grane bez lišća ličile na šaku stare veštice. Kraj šupa, sa strane, nizao se red isto tako drvenih nužnika. Česma u dvorištu, čije smo cevi zimi uvijali u krpe da se ne smrznju, takođe nije podsticajno delovala. Prizor je bio turoban i u sunčanim danima, ali u vreme kiša bio je nepodnošljiv, kao da je neko metlom za čišćenje ulica razmazao crnilo po uskoj traci već posivelog neba. U takvim danima, istini za volju, od vlage koja se cedila sa tavanice ni unutar kuće nije bilo ništa ugodnije. Majka se od kiše koja je prodirala kroz rastresiti krov štitila tako što je podmetala šerpe i lonce.

„Poludeću od ovog dobovanja“, žalila se, ni sama nije znala kome, vlasniku kuće ili Svevišnjem.

Soba, što će reći prostorija u koju se ulazilo ravno iz dvorišta, bila je pretrpana stvarima. U njoj je bio smešten šporet čiji se limeni sulundar propinjao prema tavanici. Bilo je mesta i za dva kreveta, jednom kraj prozora i drugom sučelice preko puta. Na sredini sobe šepurio se sto sa dve stolice, a kraj zida kredenac, koji je, meni bar, ličio na muzejski uzorak. Najviše zbog toga što je, kao i u mnogim drugim kućama, bio krcat stvarima koje se nikada nisu koristile: servisom za kafu sa šoljicama iscrtanim zmajevima, keramičkim vazama, kutijama oblepljenim školjkama, pepeljarom na kojoj je pisalo „uspomena iz Vrnjačke banje“, posudom za bombone od sterlinga (nažalost praznom), starim čajnikom i, najzad, venčićem koji je, mada ispleten od veštačkog cveća, sačuvao ljupkost nevinosti.

Na zidu je takođe visilo uramljeno kalfensko pismo u kojem je crno na belo pisalo da je otac „izučio obućarski zanat u majstorskoj radionici Stojanović i Milovanović“.

Iznad mog kreveta, najzad, bila je okačena ikona Svete Petke, kućne slave i, kako je majka govorila, „zaštitnice“.

Ako su očeve fotografije približavale drago ali meni nepoznato lice, velike uramljene fotografije deda po majci i ocu, na zidu naspram kreveta, otkrivala su gotovo mitske predele koji su pripadali nekoj dalekoj, teško zamislivoj prošlosti. Deda po ocu Jovan snimljen je u sukненоj odeći, zakopčanoj do grla, kakvu su nosile zanatlije, možda predvodnici esnafa. Ma koliko skromna, odeća se odlikovala jednostavnom otmenošću. I dedin pogled odisao je samouverenošću, neskrivenim ponosom što se bavi važnim i cenjenim poslom, što ga je činilo starijim nego što je uistinu bio. Majka je potvrdila da je bio majstor na glasu koji je gradio crkve po celom Banatu. Takve zanatlije su obično dolazile odnekuda, ali majka nije

znala odakle. Ako se tu, dakle, prekidalo porodično rodoslovlje, znali smo bar kako je deda završio. U Karpatima, u nekoj mračnoj jaruzi u kojoj ga je usmratio artiljerijski karteč, topovsko zrno napunjeno komadićima gvožđa. Gde mu je grob, ako ga je uopšte bilo, nikada nismo saznali.

Drugi deda, po majci, Milan, na fotografiji je bio odeven kao „gazda“. Iznad lakovanih cipela videle su se prugaste pantalone i raskopčani crni redengot ispod kojeg je nosio sivi prsluk. Zlatni lančić je ukazivao na džepni sat koji su „dobrostojeći“ preduzimači obično nosili u džepu prsluka. Ni deda Milan se nije vratio iz rata. Umro je od tifusa, daleko od kuće, u prihvatilištu za obolele vojnike u Taškentu. Ni o njemu se nije znalo ni kada je ni gde sahranjen. Baka po majci Ljubica od vesti o smrti supruga nikada se nije oporavila. Umrla je nedugo potom.

Iza nje su ostale tri ćerke od sedam, pet i tri godine. Majka Dragica je bila najmlađa. Najstarija se penjala na oklicu da bi za dve mlađe sestre pripremila hranu na šporetu. Sve tri su bile hronično gladne i vašljive. Kako su preživjele, majka nije znala da objasni. Tim pre što su im susedi sasvim retko pomagali. Štaviše, ponekad su ih noću plašili. Nije mi bilo teško da zamislim devojčice kako u ledenoj sobi, šćućurene u istom krevetu, drhte od zime i straha, dok đavolji nakot lupa o zamrznute prozore. Pitanje kako to ljudi mogu da čine svojim bližnjima verovatno je obeležilo za moj uzrast prerano razmišljanje o prirodi čoveka.

Majka je razjasnila i kako su se deda Jovan i deda Milan zadesili tako daleko od kuće. Mobilisani u austrougarsku vojsku, kao i mnogi drugi Vojvođani, prebegli su na stranu Rusa. Baka Jelena je rodoljubiv zanos, potrebu da se nauštrb svojih najbližih bore za „slobodu i pravdu“, nazovite to kako

hoćete, doživela kao „čisto ludilo“. Što se tiče porodice, bila je potpuno u pravu. Ostali su sami. Niko se o njima nije starao, niti im pomagao. S njenog stanovišta, očevi porodica su uzalud žrtvovali život. Kao što su, opterećeni istim genetskim kodom, i njihovi potomci takođe često stradali.

Majka je baku Jelenu, koje se nisam sećao, opisivala kao jetku, ogorčenu ženu. Ni svom pokojnom suprugu Jovanu, ni takođe pokojnom Milanu nikada nije oprostila što su, zaneseni idealima, ostavili porodice na cedilu.

U istom redu s našim bila su još dva stana. U prvom je živela kućevlasnica Kosara sa sinom. I u starosti je sačuvala blagorodnu narav i otmenu lepotu. Drugi stan koristio je obučar Buda, sa suprugom Kristinom. Dok se o Budi, koji je ceo bogovetni dan kuckao čekićem popravljajući staru obuću, majka nije izjašnjavala, za Kristinu je govorila da je „prava veštica“. S prvom komšinicom bila je u zavadi zbog toga što je ova često prolivala prljavu vodu iz lavora ili nekog drugog suda tačno pod naš prozor. Na ugaženoj zemlji, otuda, nije nicala trava, o cveću da i ne govorimo.

Stanari su zajednički koristili iste nužnike, na samom kraju dvorišta. Otmeniji su imali drvene sanduke sa rupom koje su, pre nego što bi seli na daske, prekrivali starom novinom.

U poprečnom redu, u kućercima, bile su smeštene još dve porodice. U jednom su živeli Persa i građevinski radnik Sulja, a u drugom Tinka i kelner Slobodan. Persa je, zbog gojaznosti, jedva zakopčavala haljinu. Neprestano se smejala. Što bi majka rekla, „bilo joj je ravno sve do Kosova“. Suprug Tinke, Slobodan, u treznom stanju bio je „duša od čoveka“ ali je, nažalost, češće bio u onom drugom stanju: pijanom. Kasno se vraćao kući koracima otežalim od pića. Već po tome kako je

otvarao kapiju i batrgao uz stepenice u dvorište, videlo se da je dobro natreskan. Kada bi se konačno doteturao do stana, čulo se kako sa naporom, kao da je otkida od sopstvene kože, skida obuću i ljutito je treska o pod. Proizvodio je, pri tome, dovoljno buke da razbudi ceo komšiluk. Zatim bi, nakratko, nastupila tišina, koja bi potom bila narušena tupim udarcima i vriskom nevenčane supruge.

Pokrivao sam šakama uši da ne slušam jauke. Dugo posle toga nisam mogao da se smirim. Ponekad sve do zore. Čudilo me je to što su se sutradan stanari ponašali kao da se ništa nije dogodilo. Otkrio sam tako, takođe rano, da ne podnosim nasilje. Da se na grubost nikada neću navići.

Iza vidljivog horizonta, u koji sam kroz prozor sa rešetkama postojano zurio, bila je smeštena konjušnica, a iza nje „drugo dvorište“ naseljeno „krnjavom Jovankom“, „Ristom Grkom“ i drugim, takođe mitskim bićima. „Krnjavoju Jovanci“ zaista je nedostajalo parče nosa. Niko nije znao Ristino pravo ime, a kamoli odakle je i kako dospeo u Beograd.

Za razliku od životne saputnice, čiji je nadimak poticao iz očitog i svima vidljivog fizičkog nedostatka, ime Rista nikako se nije slagalo sa grčkim poreklom njegovog vlasnika. Moguće je da je stanar iz „drugog dvorišta“ kršten kao Ristopulos, ali se to malo koga ticalo sve dok se odazivao na ime Rista. Blagorodne i trpeljive prirode, došljak je, bez roptanja, prihvatao i sve drugo što mu je komšiluk pripisivao. Za Grka se, tako, govorilo da je bogati naslednik koga je otac zbog neposlušnosti razbaštinio, mornar čiji se brod nasukao u Otrantskom kanalu, latifundista kome je dosadilo da nadgleda nepregledna imanja i, čak, odbegli robijaš.

Pošto je Rista na sve te priče ostajao nem, svako je sebi davao za pravo da njegovo već razgranato drvo života okiti novim, maštovitim pojedinostima. Interesovanje za životopis prvoga stranca koji nije došao ni kao okupator ni kao oslobodilac, svakako treba tražiti i u Ristinoj čudotvornoj sposobnosti da u šoljici kafe predvidi svačiju budućnost, jasnije od bilo koje vračare i čak nadaleko čuvene „veštice“ Kristine.

Dvorište „mitskih bića“ oslanjalo se na školu „Starine Novaka“, koja je veličinom više podsećala na zamak. Naročito posle časova kada su učionice bez đaka sablasno delovale. Sin školskog poslužitelja tvrdio je da se noću u njihovom stanu u prizemlju sasvim jasno čuje kako na gornjim spratovima šetaju vitezovi u oklopima. Mada u tu priču nikada nisam poverovao, kada bismo sami tumarali opustelim hodnicima sa strahom sam se trzao od svakog šušnja.

Visoki zid delio je školu od fabrike sirćeta, čiji sam vonj osećao, ali u koju nisam smeo da zavirim. Plašila me je gazdarica strogog izraza lica i nadmenog držanja koje je pristajalo njenom punačkom stasu. Od iskušenja da se „ušunjam“ u dvorište puno buradi, staklenih balona i levkova, ili u valjkastu, misterioznu zgradu u njemu, odvrćali su me takođe ćutljivi i nabusiti radnici, što je išlo u prilog među đacima rasprostranjenog verovanja da se u njoj ne spravlja sirće već tajanstveni, opasni napitak koji može da omađija pola grada. Nikada se, zbog toga, nisam usudio da preskočim zid, uveren da je već dovoljna hrabrost da se na njega uspentram.

Od tog skućenog sveta, čijim sam se uskim koridorom provlačio na putu do škole i nazad do kuće, moglo se pobeći jedino u mašti. Odlazio sam zbog toga čak na okean. Dobro ste čuli. Ne na more, već na okean. Nisam stajao na obali,

gledajući u beskrajno prostranstvo. Takva slika je, najzad, samo ustaljeni obrazac koji može da posluži kao model za slikarsko delo, ali ne i za pustolovan život. Ukrcavao sam se, naprotiv, na brod koji je redovno tonuo u strašnoj oluji, ali sam ja nekako uspevao da se spasem i doplivam do obale. Upuštao sam se i u druge, isto tako dramatične i po bogatstvu događaja gotovo barokne pustolovine, daleko iza sive trake prljavog neba i reda mračnih šupa koje su možda stvarno postojale, a možda, opet, bile samo pozorišni zastor krišom nažvrljan rukom nekog slikara, samo zato da bi zaklonio pogled od plaža sa zlatnim peskom i večito plavog neba.

Od toga da sve te pustolovine, o kojima sam čežnjivo maštao, oživotvorim, odvrćala me je samo jedna, ali krupna prepreka. Kako da napustim majku, da ožalostim oca? Što sam više o tome mislio, to sam jasnije uviđao da to ne mogu da učinim za njihova života.

Filozofi bi takva osećanja opisali kao „surovu nežnost“, kao nešto, dakle, što je ne samo protivrečno već i razumski neodrživo. Ali deca nisu filozofi. Deca su samo deca, što znači da je kod njih sve moguće. Čak i kada su, kao u mom slučaju, toliko nespretna da ne znaju da zavežu pertle.

Koliko i maštanja o pustolovnom mornarskom životu, od stvarnosti su me odvrćali i romani Karla Maja o Divljem zapadu. U lepim danima sam ih obično čitao uspevši se na orah koji je izrastao nasred dvorišta. Bilo je to gorostasno stablo čije su grane nudile sasvim udoban smeštaj. Zaklonjen sočnim zelenim lišćem, bio sam izdvojen od dvorišta i, među svojim književnim junacima, na sasvim drugom kraju sveta. Toliko bih se zaneo pustolovinama Vinetua ili Olda Šeterhenda, koji su za mene bili stvarne a ne izmišljene ličnosti, da je majka, i kada je vikala iz sveg glasa, imala muke da me dozove.